

УДК 94(477.7):281.9"18/19"

Л. Г. Білоусова,

кандидат історичних наук,
заступник директора Державного архіву Одеської області
вул. Жуковського, 18, м. Одеса, 65026, Україна;

С. А. Желясков,

заступник начальника відділу інформації
Державного архіву Одеської області
вул. Жуковського, 18, м. Одеса, 65026, Україна

СВЯТИНІ ПРАВОСЛАВНОЇ ДУХОВНОСТІ

Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії) : бібліографічний покажчик / авт.-упоряд. : В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар ; наук. ред. та авт. вступ. ст. Н. М. Діанова ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : Астропринт, 2010. – 440 с.

Вихід з друку бібліографічного покажчика «Розвиток православ'я на Півдні України кінець XVIII – початок XX ст.» стало помітним явищем у вітчизняному науковому середовищі. Тема даного наукового видання є актуальною і цікавою. Історія формування та всебічного розвитку православної церкви на землях Південної України у зазначений період належить до недостатньо розроблених і складних тем. Наукова новизна роботи полягає у залученні величезного пласту архівних і опублікованих джерел і літератури, які дозволяють висвітлити дану проблему.

Бібліографічний покажчик включає близько 4000 позицій частково анотованих записів про джерела та літературу з даної тематики: матеріали державних архівів України та Росії, довідкові видання, книги, збірники, статті із каталогів та карток провідних бібліотек Одеси, Києва та Санкт-Петербурга. Джерела представлені архівними матеріалами Державного архіву Одеської області, Санкт-Петербурзької філії архіву Російської Академії Наук та Російського державного історичного архіву. Частину документів складають опубліковані матеріали, які зберігаються в фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Видання логічно структуроване: починається передмовою від упорядників і статтею доцента історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова Н. М. Діанової «Формування та розвиток Херсонської єпархії (кінець XVIII – початок XX ст.)», включає вісім розділів власне покажчика, іменний та географічний покажчики, картографічний та ілюстративний матеріал.

Розділ 1 «Загальна історіографія проблеми» включає перелік архівних документів, документів вищих органів влади стосовно православної церкви, загальні роботи та довідкову літературу за темою дослідження. Архівні документи представлені такими цінними фондами Державного архіву Одеської області, які є базовими для даного довідника, як «Херсонська духовна консисторія» (ф. 37), «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора» (ф. 1), «Балтське духовне правління» (ф. 726). Особливо цінним для користувача є укладений упорядниками хронологічний перелік Указів Св. Синоду та формулярних

відомостей про церкви і духовенство, а також звіти про стан Херсонської єпархії з матеріалів Російського державного історичного архіву. У перелік загальних праць включені як дорадянські, так і сучасні публікації за даною тематикою.

Розділ 2 «Херсонська Єпархія» структурований за такими темами як «Формування і розвиток», «Херсонська духовна консисторія», «Духовенство», «Монастирі», «Афонські подвір'я», «Храми та церковні споруди» та «Релігійна благодійність». Така детальна систематизація дозволила представити джерела і літературу у всій повноті та за різними аспектами. Поряд з солідними науковими виданнями, упорядники звернули особливу увагу на краєзнавчу літературу, газетні статті.

Розділ 3 «Кишинівська єпархія» включає літературу про формування і розвиток єпархії, духовенство, монастирі, церкви та причт Південної Бессарабії. Вельми корисними для дослідників є матеріали про видатних особистостей, таких як архієпископи Гавриїл (Банулеско-Бодоні Григорій), Димитрій (Сулима Данило), Антоній (Шокотов Олексій), Павло (Лебедев Петро), Сергій (Ляпидевський-Каркадиновський Микола), Миколай (Неводчиков Микола), Серафим (Чичагов Леонід), а також вікаріїв єпархії.

Розділ 4 «Освіта в духовних навчальних закладах» містить літературу та джерела про недільні та церковно-парафіяльні школи, духовні училища, семінарії. Широко представлені публікації дорадянського періоду у «Херсонських єпархіяльних ведомостях», аналогічному виданні Кишинівської єпархії, а також у місцевій пресі, присвячені діяльності Одеського та Єлисаветградського духовних училищ, Одеського єпархіяльного жіночого училища, Херсонської (з 1871 р. – Одеської) та Кишинівської духовної семінарії. Дано перелік праць єпископа Порфирія (Успенського), професора Г. І. Попруженка, протоієрея М. Ф. Чемени. З огляду на те, що ця тема в українській історіографії є малодослідженою, цінність опублікованих матеріалів не викликає сумніву.

Тему розділу 5 «Релігійна освіта в світських закладах» розкрито на прикладі двох учбових закладів – Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету. Включено як загальні роботи, так і літературу про кафедри богослов'я, церковної історії та церковного законодавства. Матеріал систематизовано за працями викладачів кафедр та матеріалами про їхню діяльність. Представлені такі персоналії як М. К. Павловський, О. М. Кудрявцев, В. М. Войтковський, М. Х. Красносельцев, О. П. Доброклонський, О. С. Павлов, О. І. Алмазов. Зазначені у покажчику джерела дають можливість реконструювати історію ліцейської, потім університетської церкви, освяченої в ім'я св. Олександра Невського, яка відіграла важливу роль в духовному житті навчального закладу.

У розділі 6 «Релігійні товариства» представлено цінну інформацію щодо діяльності церковних братств, зокрема, Одеського Свято-Андріївського і Покрово-Богородицького, також релігійно-просвітницьких товариств – Касперівської громади сестер Червоного Хреста, Товариства дам духовного звання, Стурдзівської громади сердобольних сестер. Публікації про Одеський відділ Православного Палестинського товариства, Одеський єпархіяльний комітет Херсонського православного місіонерського товариства, Кишинівський єпархіяльний комітет православного місіонерського товариства, місіонерів Ф. Воловея, М. Кальнева є цінними джерелами з історії подвижницької діяльності православного духовенства.

Окремими розділами покажчика є література і джерела про старообрядців, їх культ, громади, церкви і монастирі, а також про боротьбу православної церкви з протестантськими течіями – штундистами, баптистами та іншими.

Складовою частиною наукового видання є додаткові покажчики, які орієнтують читачів у його змісті та структурі. Іменний покажчик містить алфавітний перелік особистих імен, що згадуються у статті та в бібліографічних записах, а географічний – відображає всі географічні назви, які містяться у виданні. В додатках представлено карти території Херсонської єпархії, портрети представників вищої православної ієрархії та зображення церковних споруд.

На наш погляд, упорядникам вдалося об'єктивно представити літературу і джерела за заявленою темою, на базі якої можна висвітлити урядову політику, спрямовану на становлення та розвиток південноукраїнських єпархій, показати складні процеси взаємозв'язків з іншими конфесіями, які мали місце в південному регіоні.

Досить своєрідним і вдалим є об'єднання в дослідженні Херсонської губернії та Південної Бессарабії, що дало можливість визначити загальні тенденції та особливості у розвитку православ'я в різних регіонах сучасної Південної України.

У роботі значна увага відведена персоналіям – представникам вищого православного духовенства. Акцентовано увагу на літературу про здобутки духовенства в просвітницькій, науковій, культурній та духовній сферах життя регіону, розбудову величезної кількості церковних храмів, монастирів в межах Херсонської та Кишинівської єпархій.

Значно доповнюють роботу додатки, які містять географічні карти, портрети архієреїв церкви, зображення церковних споруд та інші цінні матеріали.

Разом з тим, варто звернути увагу авторів-упорядників на деякі зауваження. Доцільно було б включити відомості, що стосуються розвитку православ'я на території сучасної Одеської області, до складу якої входить частина колишньої Подільської губернії.

Деякі розділи покажчика не відрізняються повнотою відомостей. Так, бібліографія розділу «Свято-Троїцька (Грецька) церква (засн. 1808 р.)» (с. 199-200) значно виграла б від посилань на унікальне науково-довідкове видання Державного архіву Одеської області, що виходило з друку протягом 2000 – 2008 років – 6-томний довідник «Греки Одессы. Именной указатель прихожан Одесской Свято-Троицкой церкви. 1799-1920». На жаль, повз увагу упорядників пройшло і видання самої церкви про свою історію і сучасний стан.

З огляду на те, що у Державному архіві Одеської області зберігаються метричні книги Грецької Троїцької церкви з 1799 р., викликає сумнів і зазначена у назві розділу дата заснування церкви – 1808 р. (вірогідно, малася на увазі дата відкриття нової будівлі церкви).

Варто було б включити роботу І. І. Ніточко «Освіта: Документи. Факти. Спогади: Березівський район» (Одеса, 2009). В ній міститься інформація й про церковно-парафіяльні школи на території Березівського району (с. 10-26).

Ряд неточностей зустрічається в анотаціях до ілюстрацій. Так, у додатку 7 «Храми Херсонської єпархії. Церкви і причт м. Одеси» архієрейська церква названа «Христовою», тоді як вона мала назву – «Хрестова» (рос. – Крестовая); зображення Архангело-Михайлівської церкви подано без примітки «проект», через що складається враження, що зазначена церква такою і була насправді; дано два зображення Всіхсвятської церкви, одне з яких чомусь атрибутоване як «часовня» (укр. – каплиця); відомостей про причт, зазначених у заголовку, взагалі не подається.

Попри всі зауваження, представлена робота є оригінальним історичним дослідженням, яке має значне науково-практичне значення і, безперечно, є новим словом в історичній науці.